

Cu privire la arheologia și monumentele istorice din Zanzibar

*Dr. Cristian Schuster**

* Centrul de Tracologie, Institutul de Arheologie *Vasile Pârvan*, București, România, e-mail: cristianschuster@yahoo.com.

Zusammenfassung: *Über die Archäologie und die historischen Denkmäler von Zanzibar.* Es werden einige archäologische Funde und historische Sehenswürdigkeiten der Insel Zanzibar angesprochen. Es wird auf die afrikanische, indische, persische, arabische und europäische Kultur- und Architekturmischung hingewiesen.

Schlüsselworte: Zanzibar, Archäologie, historische Monumente.

Cu alte ocazii ne-am referit, evident sintetic și selectiv, la arheologia *Maltei* și *Tunisie*¹. De data aceasta vom zăbovi tot pe continentul african, la fel cum am făcut-o în cazul celei din urmă locații, dar la sud de ecuator, în *Tanzania*, mai exact în insula *Zanzibar*.

Mai nou, aceasta a devenit noua atracție turistică pentru români. Plajele superbe (pl. I/1), încă neagresate de intervenția nesăbuită a omului, cu nisipul alb, rezultat în urma “măcinării” coralului care alcătuiește principalul strat geologic de suprafață al insulei, natura luxuriantă (pl. I/2) și prețurile accesibile, constituie argumentele necesare pentru a petrece un sejur reușit.

Arhipelagul *zanzibarez*, alcătuit din insule mai mari, anume cea eponimă (în limba *swahili* *Unguja*) și *Pemba*, dar și altele mai mici, *Chumbe*, *Kwale*, *Pungume*, *Miwi*, *Chapani*, *Changun*, precum și *Mnemba* (cunoscută ca fiind proprietate a lui *Bill Gates*), a devenit în 1964, după unirea cu *Tanganika*, parte a *Republicii Unite Tanzania*. Noul stat se găsește în partea centrală a estului *Africii*, având ca vecini *Uganda*, *Kenia*, *Insulele Comoro*, *Mozambic*, *Malawi*, *Zambia*, *Ruanda*, *Burundi*, *Republica Democrată Congo* și, la răsărit, marea *Ocean Indian*. Poziția *Zanzibarului* a făcut ca această insulă să fie de interes pentru negustori veniți de pe continent, din *Peninsula Arabă* și

¹ Schuster 2010; Schuster 2013; Schuster 2018.

din *India*. Ulterior, a devenit ținut râvnit de colonialiștii europeni (portughezi, germani, englezi).

Pe lângă atracțiile naturale invocate mai sus, noi am fost fascinați și de “*istoria vie*” pe care am trăit-o. Să mă explic. Oamenii sunt de un calm desăvârșit, acționând sub deviza “*pole-pole*” (în limba *swahili*), adică încet-încet. Aici, după câteva zile uiți de zbuciumul, de neliniștea, tipică lumii occidentale. Și tu, europeanul, începi să te integrezi în atmosfera locală, în care timpul are altă valoare, nevoile tale parcă nu mai sunt așa de mari și stringente, te dai mulțumit cu puțin și “*respiri*” o anumită libertate.

Când te uiți în jur, mai cu seamă în zonele rurale, în afara orașelor și arealelor turistice, observi legătura dintre om și natura care-l înconjoară, mai ales în ceea ce privește exploatarea ambientului pentru traiul zilnic. Cu rare excepții, *zanzibarezii* sunt supli, cu o dantură perfectă și o forță fizică apreciabilă. Desigur, sărăcia este omniprezentă, majoritatea caselor sunt din chirpici (aidoma celor din *Preistoria* și până în *Evul Mediu* din *România*) și acoperiș din plante de baltă sau frunze de palmier, mobilierul din lăuntru acestora aproape că lipsește, curentul electric și apa curentă sunt un lux. Setul de haine, în multe cazuri se rezumă la un singur schimb, se umblă în șlapi, iar copiii în picioarele goale. Cu toate eforturile autorităților, mulți cetățeni sunt analfabeți, majoritatea copiilor, dacă merg la școală, termină maximum patru clase.

Ca de fiecare dată când am vizitat o țară, am dorit să aflu cât mai multe despre istoria locurilor, despre cercetările arheologice desfășurate. *Zanzibarul* nu a făcut excepție.

Numele de *Zanzibar* vine din arabul *zanjibār*, care la rândul său are rădăcinile în *persanul zangbār*, însemnând *Marea Zanj*. Acest din urmă cuvânt are însă multiple înțelesuri, printre care și “*țara celor negrii*”, aspect care se referă evident la culoarea pielii locuitorii insulei.

Cercetările de specialitate consideră că insulele *Zanzibar* și *Pemba* s-au desprins de continentul african. Prima a fost *Pemba*, cândva acum între 23 și 5,3 milioane ani, în *Perioada Miocenă*. Ulterior, între acum 5,3-2,6 milioane de ani, adică în *Pleistocen*, s-a detașat și *Zanzibar*.

Zanzibarul a avut o istorie destul de zbuciumată. Înainte de 1503 a făcut parte din *Sultanatul Kilwa*, apoi în perioada 1503-1698 a intrat în componența *Imperiului Portughez*, între 1698 și 1856 în cea a *Sultanatului Oman*, apoi între 1856-1890 s-a constituit *Sultanatul*

Zanzibar, iar în final, între 1890-1963 a fost colonie a *Imperiului Britanic*. În 1964 își câștigă independența, devenind *Republica Zanzibar*, ca apoi, în același an, se încheagă împreună cu *Tanganika*, așa cum am amintit deja, *Republica Unită a Tanzaniei*.

Probabil cea mai veche mențiune scrisă despre *Unguja* datează după ultimile cercetări de pe la mijlocul secolului I d. Chr., mai exact din răstimpul anilor 40-70 (Fan, Hill 2009, p. XVI, cu note la p. 244-245), fiind pomenită sub numele de *Menuthias* într-un text greco-roman (greaca veche: *Περίπλους τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσης*; în latină: *Periplus Maris Erythraei*; adică: *Periplu prin Marea Roșie*²).

Dacă arheologia a dovedit că ținuturile *Tanzaniei* continentale, în special *Valea Olduvai*, parte a *Marelui Rift African*, au fost locuite de homonizi încă de acum 4 milioane de ani, *Homo habilis* fiind cel care a produs primele unelte acum 2 milioane de ani, pentru *Zanzibar* și *Pemba* rezultatele sunt mai modeste (vezi printre alții Horton & Clark 1985; La Violette, Fleisher 2009). Astfel, în partea de sud-est a insulei a putut fi cercetată *Peștera Kuumbi* (numită în *swahili* *Pango la Kuumbi*, adică “*Peștera Creației*”), care conform specialiștilor s-a format acum 20.000 de ani (pl. III/1). Materialele excavate au demonstrat în opinia unor specialiști că este vorba de importuri de pe continent din *Epoca Mijlocie* (*Middle Stone Age*) și *Târzie a Pietrei* (*Late Stone Age*) din *Pleistocenul Târziu*, *Perioada Timpurie* și *Mijlocie a Holocenului* (*Neolitic*) și *Holocenului Târziu* (*Epoca Fierului*). Noile investigații însă, având și suportul unor date radiocarbon, par să arate că peștera a rămas neocupată de oameni o bună perioadă a *Holocenului*, fiind apoi repopulată după anul 600 d. Chr. de o comunitate cu ceramică de tip *Tana* sau cu decor cu triunghiuri, care a avut o economie similară celei a grupurilor din *Pleistocen* (Shipton et alii 2016, cu literatura mai veche).

Din perioada secolelor V-VI d. Chr., în partea de nord-vest a insulei, la *Fukuchani* a putut fi investigată o așezare de pescari și agricultori a populației *Bantu*, care prin materialul excavat dovedește similarități cu siturile continentale de la *Dar el Salam* și *Mkokotoni*. Cercetările au arătat că aici a locuit apoi o populație descendentă *Bantu* – *Shirazi/Mbwera*, iar astăzi mai pot fi văzute ruinele unei construcții portugheze din secolul XVI.

Cert este că așezările costiere ale *Zanzibarului* precum și cele continentale devin începând cu mijlocul secolului VIII și până în

² Prin *Erythrà Thálassa* se înțelegea în Antichitate *Marea Roșie*, *Golful Persic* și *Oceanul Indian*.

veacul al X-lea centre comerciale importante ale populației de limbă *swahili*, dovedind relații de negoț cu *Peninsula Arabă*, dar și cu *Iran* și *India*. Se remarcă *Unguja Ukuu*, *Kizimkazi*, *Tumbatu* etc. Din prima localitate au fost recuperate piese arheologice datând de pe la 500-700 d. Chr., printre care și importuri din *Orientul Mijlociu*, *India* și chiar și spațiul *mediteraneean* (*Egipt* și *African Red Slip Ceramic*; Chami, Msemwa 1997). Alte dovezi materiale – ceramică de tip *Tana*³, monede emise în 798-799 la *Bagdad*, olărie *sassanid-islamică*, ceramică *islamică* de tip *Juma* și *Syse*, *chineză* (de tip *Zhejiang Zueh Yao* și *Dusun* din *Guangdong*), confirmă faptul că *Unguja Ukuu* a fost până în secolul XVI un centru comercial însemnat.

Tumbatu se găsește de fapt pe o mică insuliță aflată la nord-vest de *Zanzibar*. Orașul a avut puternice relații comerciale cu zona arabă și indiană, cunoscând apogeul în secolele XII-XV. Despre localitatea medievală a vorbit *Manuscrisul Tumbatu*, aflat într-un singur exemplar, care, din păcate, a fost distrus într-un incendiu din 1938. Mai multe au relevat investigațiile arheologice (Rødland 2017), care au permis recuperarea de materiale deosebit de interesante și identificarea de structuri de piatră civile și religioase (moschee), din perioada înfloritoare a localității.

Printre centrele comerciale ale *Zanzibarului* nu se găsea însă în perioada medievală incipientă și *Shangani*, micul sălaș de pescari care va deveni ulterior *Stone Town* (segment al *Zanzibar City*, capitala insulei). Populația *swahili* a întemeiat satul foarte probabil abia în secolul XI.

Părți din *Kenia* de astăzi (*Mombassa*), *Mozambicul*, și insulele *Zanzibar*, *Pemba*, *Kilwa*, *Mafia*, *Comore* și altele mai mici au făcut parte până în anul 1503 din *Sultanatul Kilwa*⁴. Acesta, conform legendei și câtorva date istorice concrete, a fost întemeiat în secolul X de *Ali ibn al-Hassan*, un prinț persan din *Shiraz*. Familia acestuia a fost înlăturată de la putere în 1277, fiind înlocuită de familia arabă a lui *Abu Moaheb*⁵. Insula *Unguja* a fost vizitată în anul 1499 de *Vasco da Gama*. Ulterior, în 1503-1504, odată cu debarcarea căpitanului *Lourenço Ravasco Marques*, care va pretinde tribut de la sultan,

³ Despre ceramica de acest tip, vezi Fleischer & Wynne-Jones 2011.

⁴ Este interesant că din perioada arabă a sultanatului au fost descoperite monede chiar și în *Australia*! Ele au fost bătute în timpul domniei sultanului *Suleiman ibn al-Hasan* (1294-1308) (McIntosh 2012).

⁵ Cu privire la sultanii care au condus *Kilwa*, vezi Bosworth 1996.

arhipelagul *zanzibarez* intră pentru două secole în orbita *Imperiului Portughez*.

În această perioadă începe să se dezvolte fostul sat de pescari *Shagani* într-un oraș important. Astăzi a devenit cel mai important obiectiv istoric și turistic al *Zanzibarului*. El este situat în partea de apus a litoralului, găsindu-se pe un promontoriu ce “*se înfige*” în *Canalul Zanzibar*, care desparte insula *Unguja* de continent. În anul 2000 a fost declarat sit UNESCO. Dacă partea nouă a capitalei se numește în *swahili* *Ng'ambo*, adică “*partea ailaltă*”, cea amintită de noi poartă titulatura locală de *Mji Mkongwe*, anume “*orașul vechi*”.

Între 1598 și 1612 portughezii vor ridica aici o biserică de piatră. Apoi pe ruinele acesteia, după ce insula intră în componența *Sultanatului Oman* (în 1688), între 1688 și 1701, arabii *Busaidi* vor ridica fortificația cunoscută în *swahili* sub numele de *Ngome Kongwe*. Fortăreața și-a arătat eficiența în luptele cu portughezii care nu vroiau să renunțe la insulă și cu arabii *Mazrui*, grup *Omani* rival, care cucerise *Mombassa* și râvnea și la *Unguja*. Mai târziu, în secolul XIX a fost transformat în închisoare și loc de execuție a condamnaților⁶, iar la începutul veacului următor a fost utilizat ca depozit pendent de calea ferată dintre orașul *Zanzibar* și *Bububu*. Ulterior, curtea interioară a devenit un club de tenis al doamnelor (1949), iar după revoluția din 1964 a căzut în ruină. Astăzi vizitatorii pot vedea fortul restaurant, el adăpostind un teatru în aer liber, o mai largă zonă de activități culturale și politice⁷, magazine și workshop-uri (pl. VIII/1-3).

După 1830 o parte dintre construcțiile de chirpici ale orașului au fost înlocuite, cel puțin în jurul fortului, de clădiri din piatră. De aici și denumirea de *Stone Town*. Pentru ridicarea lor a fost utilizată piatra de coral, care, din păcate, este destul de friabilă. Acest fapt este documentat de multele dintre clădirile aflate în diferite stadii de degradare (pl. IV/1-3). Restaurarea lor, așa cum am fost informați de prietenii *zanzibarezi*, necesită resurse financiare consistente (care astăzi încă lipsesc; situație care ne amintește și de nevoile patrimoniului arhitectural din *România*) și logistică. Trebuie spus că străzile din *Orașul Vechi* sunt foarte înguste, pot fi străbătute numai pe jos sau cu bicicletele și motoretele (pl. VI/1-5). A ridica schele pentru a repara casele constituie o adevărată provocare. Amintim că există

⁶ Cuvântul *swahili* pentru închisoare este *gereza*, care, se pare, își are rădăcinile în cuvântul *potughez* *ireja* = biserică.

⁷ Cu prilejul vizitei noastre am putut asista cu acceptul autorităților locale la o manifestare a conducerii administrative a insulei.

câteva clădiri bine păstrate și întreținute (pl. V/1-3: clădiri restaurate), printre care se numără și locul în care s-a născut cântărețul *Frederick „Freddie” Mercury* (numele său fiind de fapt *Farrokh Bomi Bulsara*), component al trupei *Queen*.

Odată cu mutarea în 1840 de către sultanul *Said ibn Sultan* a capitalei sultanatului de la *Muscat* la *Stone Town*, și a politiciii de atragere a imigranților din *India*, *Persia* și *Oman*, orașul se extinde și numărul construcțiilor de piatră crește. Proces ce este accelerat după 1861, când *Zanzibarul*, în urma luptelor din cadrul familiei domnitoare, devine sultanat independent sub conducerea lui *Majid bin Said*. Ulterior, sultanatul pierde posesiunile sale de pe continent în favoarea *Imperiului German*, iar în 1890, ca urmare a *Tratatului Heligoland*, *Zanzibar* devine protectorat britanic.

Acum, în a doua jumătate a secolului XIX, se ridică *Palatul Sultanului* și *Casa Minunilor*. Aceasta din urmă (în arabă numită *Beit-al-Ajaib*), construită în 1883 de către sultanul *Barghash bin Said*, era prima clădire ce dispunea de iluminat electric și lift. Războiul de 45 de minute din 27 august 1896 dintre sultanat și *Imperiul Britanic*, când *Stone Town* a fost bombardat de artileria navală britanică, a provocat daune minore palatului. În schimb, *Palatul Beit al-Hukum (Palatul Administrativ)* a fost distrus complet. În 1897, fațadei *Casei Minunilor* îi va integra un turn cu ceas. După 1964 a funcționat ca școală, apoi cu ajutor *nord-corean* ca muzeu. Acesta va fi apoi dezvoltat în anii 1992-1994, ca în anul 2000 să fie inaugurat *Muzeul Casa Minunilor* (pl. VII/1-3), având în fața sa *Parcul Grădinile Forodhani* (pl. II/1), păzite astăzi de câteva tunuri din vremea *portughezilor* (pl. II/2). Din păcate muzeul nu este vizitabil în prezent, fiind în reconstrucție în urma prăbușirilor din 2012, 2015 și 2020 ale verandei, ale unor părți din acoperiș și fațadei și turnului-ceas.

Palatul Sultanului, Beit al-Sahel în arabă, *Casa de pe Coastă*, este începând din 1994 muzeul dedicat istoriei *Zanzibarului* și fostei familii regale (de exemplu sultanul *Khalifa bin Harub* și prințesa *Sayyida Saime*, fugită în *Europa*, și cunoscută sub numele *Emily Ruete*) (pl. III/3). A fost construit în ultimii ani ai secolului XIX pe locul unde a funcționat anterior palatul sultanului (ridicat între 1827 și 1834) distrus în 1896. Clădirea cu mai multe etaje a fost folosită după revoluția din 1964 drept *Palatul Poporului*.

Pentru a celebra jubileul de aur al *Reginei Victoria*, indianul *Tharia Topan* a început în 1887 construcția unei clădiri ce se dorea a fi un dispensar. Decesul său, și apoi lipsa de finanțe, a făcut ca

proprietatea nefinalizată să fie vândută, noul proprietar reușind să termine clădirea în 1894. Ulterior, în 1900, intră în proprietatea altui indian, *Haji Nasser Nurmohamed*, care decide ca parterul să fie folosit ca dispensar, iar etajele superioare ca apartamente de locuit. *Vechiul Dispensar (Ithnashiri Dispensary)* va fi rechiziționat de guvernul revoluționar din 1964, căzând apoi într-o stare accentuată de degradare. În prezent, după restaurarea efectuată și terminată în 1994 de *Aga Khan Trust for Culture*, clădirea este una dintre cele mai frumoase construcții din *Stone Town* (pl. III/2).

Zanzibarul a fost locul unde s-a derulat multă vreme un nemilos comerț cu sclavi provenind îndeobște de pe continent. *Malindi* a fost portul din *Stone Town* prin care s-a practicat cel mai intens trafic cu carne vie; pe la mijlocul secolului XIX de aici au plecat anual peste 50.000 de sclavi. Britanicii au încercat să impună abolirea sclaviei în sultanat încă din 1822, apoi în 1853, reușind acest fapt abia în 1873 în timpul domniei sultanului *Barghash bin Said*. Pentru a marca sfârșitul sclaviei, pe locul unde a funcționat înainte piața de sclavi a fost zidită între 1873 și 1879, de către episcopul anglican al *Zanzibarului* *Edward Steere*, o catedrală (pl. IX/2). Altarul ei se găsește pe locul în care sclavii erau biciuiți. Lângă catedrală (numită după consacrare în 1903 *Canterbury Cathedral*) se găsește monumentul dedicat sclavilor (*Zanzibar Slave Market Memorial*; o groapă în se găsesc persoane purtând lanțuri) (pl. IX/3) și *Muzeul Sclaviei* (pl. IX/1).

Creuzetul de rase, etnii, civilizații ale *Zanzibarului* este reflectat în arhitectură prin stilurile constructive ale clădirilor de piatră. Se amestecă, chiar și la monumentele religioase, elemente engleze cu cele arabe, indiene și persane. Unele construcții au la etaje un balcon generos; cu cât acesta era mai mare, cu atât proprietarul era mai bogat (pl. X/1-3). Dar ceea ce intrigă cel mai mult sunt intrările în clădiri. Porțile din lemn și fier, purtând diferite sculpturi de sorginte arabă (pl. XI/1-3) sau indiană (pl. XI/4-5), sunt de două tipuri. Cele cu partea de sus semiarcuită sunt indiene, cele drepte arabe. Poarta, în cele mai multe cazuri, era formată din canaturi: cea din stânga folosită de bărbați, cea din dreapta de femei. Ușa personajelor masculine era mai mereu deschisă, cea a femeilor în majoritatea timpului închisă!

BIBLIOGRAFIE

Bosworth 1996 – C.E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties: a chronological and genealogical manual*, New York: Columbia University Press, 1996.

Chami, Msemwa 1997 – F.A. Chami, P.J. Msemwa, *A New Look at Culture and Trade on the Azanian Coast*, *Current Anthropology*, 38, 1997, 4, p. 673-677.

Fan, Hill 2009 – Y. Fan, J.E. Hill, *Through the Jade Gate to Rome: A Study of the Silk Routes During the Later Han Dynasty 1st to 2nd Centuries CE: an Annotated Translation of the Chronicle on the 'Western Regions' in the Hou Hanshu*, BookSurge Publishing, 2009.

Fleischer & Wynne-Jones 2011 – J. Fleischer & S. Wynne-Jones, *Ceramics and the Early Swahili: Deconstructing the Early Tana Tradition*, *African Archaeological Review*, 28, 3, 2011.

Horton & Clark 1985 – M.C. Horton & C.M. Clark, *Archaeological Survey of Zanzibar, Azania. Archaeological Research in Africa*, 20, 1985, 1, p. 167-171.

La Violette, Fleisher 2009 – A. La Violette, J. Fleisher, *The Urban History of a Rural Place: Swahili Archaeology on Pemba Island, Tanzania, 700-1500 AD*, *The International Journal of African Historical Studies*, 42, 3, *Current Trends in the Archaeology of African History*, 2009, p. 433-455.

McIntosh 2012 – I.S. McIntosh, *Life and Death on the Wessel Islands: The Case of Australians Mysterious African Coin Cache*, *Australian Folklore*, 27, 2012, p. 29-33.

Rødland 2017 – H. Rødland, *Preliminary Report from Archaeological Survey on Tumbatu Island, Zanzibar Archipelago, Tanzania*, *Nyame Akuma*, 89, 2017, p. 29-33.

Schuster 2010 – C. Schuster, *Archaeologia Mundi I. Malta preistorică și un anumit tip de idol al ei*, *Buletinul Muzeului “Teohari Antonescu” Giurgiu*, XV/12 (2009), 2010, p. 63-76.

Schuster 2013 – C. Schuster, *Archaeologia Mundi I. Malta preistorică și un al doilea tip de idol al ei*, *Buletinul Muzeului “Teohari Antonescu” Giurgiu*, XVII/13 (2011), 2013, p. 35-49.

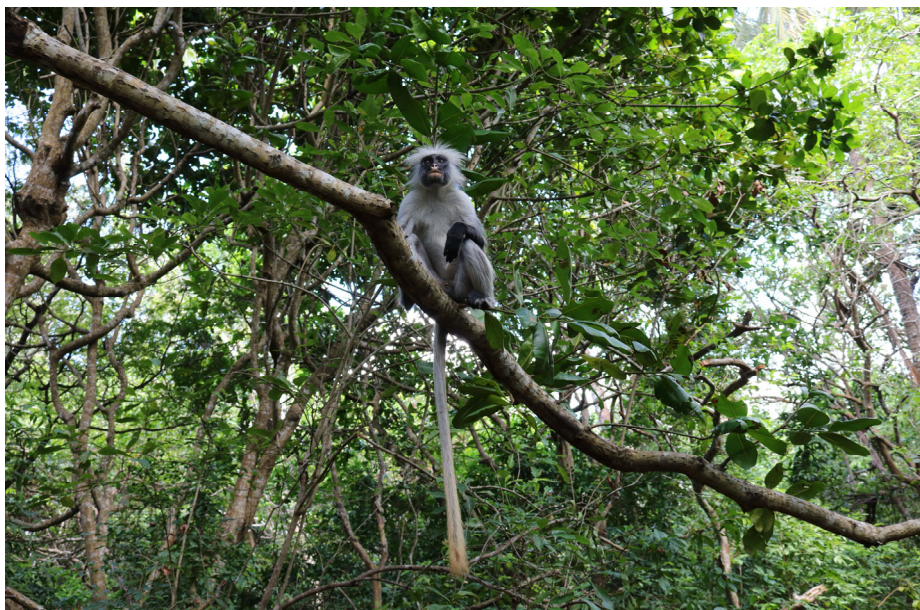
Schuster 2018 – C. Schuster, Prin muzeele și siturile arheologice ale Lumii. Tunisia – Sousse, Tunis, Cartagina, Buridava. Studii și materiale, XIII, 2018, p. 66-72.

Shipton et alii 2016 – C. Shipton, A. Crowther, N. Kourampas, M.E. Prendergast, M. Horton, K. Douka, J.-L. Schwenninger, P. Faulkner, E.M. Quintana Morales, M.C. Langley, R. Tibesass, L. Picorell-Gelabert, E.N. Wilmsen, C. Doherty, M.-A. Veall, A.K. Ali, M.D. Petraglia & N. Boivin, Reinvestigation of Kuumbi Cave, Zanzibar, reveals Later Stone Age coastal habitation, early Holocene abandonment and Iron Age reoccupation, Azania. *Archaeological Research in Africa*, 51, 2016, 2, p. 197-233.

Library of Congress Prints and Photographs Division Washington (LCPPDW), D.C. 20540 USA <https://hdl.loc.gov/loc.pnp/pp.print>.

1

2

Pl. I. Zanzibar: 1 = plaja cu nisul alb, 2 = vegetația luxuriantă.

1

2

Pl. II. Stone Town, Grădinile Forodhani: 1 = imagine având fundal o parte din zidurile fortificației, 2 = imagine cu tunurile portugheze.

1

2

3

Pl. III. Zanzibar: 1 = *Peștera Kuumbi* (după Shipton et alii 2016);
Stone Town: 2 = *Ithnashiri Dispensary*, 3 = *Beit al-Sahel*.

1

2

3

Pl. IV. Stone Town, imagini cu clădiri zidite din piatră de coral.

1

2

3

Pl. V. Stone Town, clădiri restaurate.

1

2

3

4

5

Pl. VI. Stone Town, imagini cu străzile înguste.

1

2

3

Pl. VII. Casa Minunilor: 1 = imagine de la începutul sec. XX, 2 = în timpul restaurării, 3 = în prezent (în fundal). 1-2 după LCPDW.

1

2

3

Pl. VIII. Stone Town, Vechiul Fort.